

Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria, *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2018.

5.5.1.6. A SZÉKELYKÉRDÉS

A székelyek története általában véve is bizonytalan pontja a magyar történetírásnak. A rájuk vonatkozó 12–14. századi történeti források, illetve oklevelek egy önálló megnevezéssel, saját hagyománytudattal rendelkező, katonáskodó, a magyarság többi részétől területileg, közigazgatásilag elkülönülő, sajátos jogállású népességet rajzolnak meg. Eredetük vitatott, nyelvükről pedig egyes kutatók azt gondolják, hogy ez eredetileg is a magyar volt, míg mások szerint csak az együttélés következtében váltak magyar nyelvűekké. Elnevezésük etimológiai vizsgálata is folyamatosan napirenden van, aminek egyesek azért tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, mert az elnevezés eredetét – helytelenül – néha a nép eredetével mossák össze.

A nép eredetének kérdésében – úgy, ahogyan ez a magyarság eredetmítoszaiban általában is felmerül – nagyon sokáig a hun származáselmélet volt a meghatározó, napjainkban azonban e kérdésben két meghatározó tudományos álláspont létezik. Az egyik szerint a székelyek eredendően magyarok voltak, a másik felfogás török eredetűnek, a kabarok egyik törzsének tartja őket, akik a honfoglalás előtt csatlakoztak a magyarokhoz (KMTL *székelyek*, MML 11: *székelyek*). Napjaink történettudományi eredményei inkább az utóbbi elképzelést látszanak igazolni, a nyelvtörténeti kutatások viszont inkább magyarnak láttatják e népcsoportot.

A középkori krónikák először a 12. század első felében megvívott csatákban említik a székelyeket, mint akik a besenyőkkel együtt a magyar sereg elővédjei voltak. Anonymus munkája 50–51. fejezetében részletesen ír erről a népcsoportról, de Kézai gesztájában is szó esik a székelyeknek a magyarság életében betöltött szerepéről. A népcsoport keleti szokás szerint – mint valamely más néphez csatlakozott népesség – a trónörökös uralma alatt állt, a harcok során minden alkalommal az elő- és utóvéd szerepét töltötte be, s letelepedésük után a határvédelemben kaptak igen komoly szerepet. A 10. század második felétől a székelyek elsősorban a magyar állam nyugati–délnyugati és esetleg keleti határain teljesítették határvédő szolgálatot, s amikor a 12. század elejétől az ország nyugati határain már a harcok elcsitultak, s ezen a területen kevesebb határőr is elegendő volt, nagyobb csoportjaikat áthelyezhették a keleti részekre.

Névköltöztetés

A székelyeknek a nyugatról keletre történő áttelepülését víznevek is alátámaszthatják. A nyugati nyelvterület legszélén, a Vas és Zala megye területén folyó *Kebele* patakkal: 1236: *Kebela* (ZalaOkl. 1: 10) azonos nevű vízfolyás a Székelyföldön két helyen, Marosszéken: 1567: *Kebele* (SzékOkl. 2: 217) és Udvarhelyszéken: 1505: *Kebele Zentywan* (SzékOkl. 8: 211) is feltűnik. Ugyancsak a nyugati térségben, Vas megyében egy kis patak a *Csík(-patak)* nevet viseli: 1898: *Csik* (Strém) völgye (MELICH 1925–1929: 383), ugyanaz a neve a székelyföldi *Csík* tájnak is. A székelyföldi *Küsmöd* patak: 1597: *Kwsmöd* (ÚjSzékOkl. 2: 325) nevének Abaúj megyei: 1267/1272: *Kusmeud* (Gy. 1: 39, 78) és két Bihar megyei: 1369: *Kusmewd* (JAKÓ 1940: 325), valamint 1865: *Kösmő* (BENKŐ 1998a: 136) víznév a megfelelője; ez utóbbiak a székelyek keletre vonulásának útját is kijelölhetik. A *Gagy* víznév – amely Abaúj megyében településnévként adatolható – ugyancsak feltűnik a Székelyföldön is (BENKŐ 1998a: 133–138). Névköltöztetéssel olyankor jönnek létre új helynevek, amikor egy népcsoport elvándorol korábbi lakóhelyéről, s az új területen az általa korábban használt helyneveket felhasználja környezetének elnevezésére.

A székelyek Erdélybe telepítése összefügghetett a 11. században megszorodott besenyő támadásokkal és a magyar határvédő gyepűvonalnak a Kárpátok vízválasztójáig történő kiterjesztésével. A 12. században már a Szászföldön tűnnek fel, s a következő század elejére jutnak el a Kárpátok vonaláig. A 13–14. század fordulóján alakult ki Erdély délkeleti részén a székelyek által lakott vidék, a mai Székelyföld (KMTL *székelyek*, BENKŐ 2002a: 74–79, lásd még NéprLex. *székelyek*, MML 11: *székelyek*), amelynek lakóiban napjainkban is él az összetartozás tudata, s ezt a népnév mai aktív használata is tükrözi.

A középkori források leggyakrabban a *Siculus* alakot használták a népcsoport megnevezésére. A lexéma írásosságban fellelhető legkorábbi magyar alakja egy [1131]-ből adatolható személynévben bukkan fel: *Scichul* (CAH 44), köznévi használatát legkorábról, 1395 körülről a Besztercei Szójegyzék „siculus: *zekel*” formában adja meg (RMG1. 638). A népnév eredetét többféleképpen is megpróbálták magyarázni, megnyugtató eredmény ebben a kérdésben azonban mindmáig nem született.

A népnév az egyik magyarázati kísérlet szerint török eredetű, származtatták a kikövetkeztetett **sikil* 'herceg, nemes', illetve 'jövevény' jelentésű szóból. Egy másik elmélet szerint a székelység mint nép a bolgár-török *.s.g.l ~ .s.k.l* törzsből származtatható, s nevét **eszekel ~ *eszkel ~ *iszikil ~ *iszkil* formában szokták említeni. Az elnevezés alapja egyes vélemények szerint kabar törzsnév volt, eszerint a *székely* az ún. vélt törzsnevek népes csoportjába tartozna (vö. NAGY G. 1910: 61, GYÖRFFY 1939/1990: 89–90, 92, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 16, KRISTÓ 1996: 49–79). Néhány éve BENKŐ LORÁND is értekezett e kérdésről (2002b), s a fent említett próbálkozásokat meggyőzően cáfolta. Etimológiát ugyan nem adott, mivel a jelenlegi ismereteink erre nem nyújtanak lehetőséget, de nyelvi tényekkel bizonyította a szó ómagyar kori *szēköl ~ szēkēl* hangzását, ami pedig kizárja a korábbi származtatási lehetőségeket (vö. KRISTÓ 2003d). Figyelemre méltó, hogy *székely* címszót a magyar nyelv török eredetű jövevényszavait tárgyaló WOT nem tartalmaz.

A *székely* lexéma a korai ómagyar kori forrásokban 11 település 17 különböző névalakjában tölt be névalkotó szerepet. Legkorábban a Bihar megyei *Székely* elnevezése bukkan fel: 1213/1550: *Scedul* (Gy. 1: 666), de az ide tartozó településnevek száma majd csak a 14. századtól szaporodik fel jelentősebben, s a kései ómagyar korban már 27 település 40 névalakjában adatolható. A nevek elsősorban a keleti térségekben tűnnek fel, különösen Bihar, Maros-Torda és Udvarhely megyék területén. Emellett a Dunától nyugatra, Tolna megyében négy település nevében is szerepel a lexéma.

A székelyek törzsi vagy etnikum jellegét illetően napjainkban sincs tudományos konszenzus (vö. GYÖRFFY 1939/1990: 90, 92, KORDÉ 1993, KRISTÓ 2003a: 55, 62, 66). A kérdés megválaszolásához azonban közelebb vihet a *székely* lexéma

helynévrendszerbeli viselkedésének elemzése, az tudniillik, hogy a településnevekben való megjelenésekor ez a szó a törzs- vagy a népnevekre jellemző tulajdonságokat mutatja-e? E két lexémacsoport a magyar tulajdonnévrendszerben betöltött szerepét, illetve a településnevekben mutatott névszerkezeti sajátosságait illetően ugyanis jelentősen különbözik egymástól. Amíg a népnevek gyakran állnak személynévi funkcióban is, addig a törzsnevek esetében ez kivételesnek mondható. Másfelől az etnonimák a településnevek első, jelzői névrészában sűrűn szerepelnek, a törzsnevek viszont ilyen pozícióban egyáltalán nem jelentkezik. Emellett a népnevekből helynévképzés útján gyakran alakultak településnevek, a törzsnevek esetében viszont – ha egyáltalán számolhatunk vele – ez igen ritka névalkotási eljárás volt (RÁCZ A. 2007b).

A *székely* személynévi előfordulása a korai ómagyar kori oklevelekben nem túl gyakran ugyan, de kimutatható: 1092: *Scecul* (TESz.). Később azonban családnevként nagyon gyakori, és nagy számban van jelen ilyen szerepben a mai magyar névrendszerben is. Az ide tartozó településneveket elemezve azt tapasztaljuk, hogy a *székely* lexémával létrejött 27 település elnevezései között 14-nek létezett *székely* jelzői névrésszel alkotott névváltozata is. A lexéma viselkedése e két területen tehát a népnevekéhez hasonló. Az a sajátossága azonban, hogy helynévképzés révén nem alakult belőle településnév, a törzsnevekkel rokonítja.

Irodalom

BÁLINT 2006, BÁRCZI 1958a, D. BARTHA 1958, BENKŐ 1998a, 2002a, 2002b, BÉNYEI 2012, FODOR 1980, GYÖRFFY 1939/1990, 1948/1990, KMTL, KNEZSA 1938, 1943–1944, 1949, 1960, KORDÉ 1993, KRISTÓ 1976, 1996, 2000, 2003a, 2003d, MELICH 1925–1929, MML, NAGY G. 1910, RÁCZ A. 2007b, 2008, 2011, 2016a, 2016b, RÓNA-TAS 1996, 1997, SZABADOS 2013, 2015, SZABÓ I. 1966, SZEGFŰ 1991, SZŰCS J. 1997, TÓTH V. 2008a, WOLFRAM 2004, ZOLTÁN 2007